

С.М. ШЕВЧУК

**ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ
У СУСПІЛЬНІЙ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ**

*Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г. Короленка,
м. Полтава, Україна
S_Sevchuk@online.ua*

У статті визначено основні проблеми розвитку сучасної суспільно-географічної науки в Україні та визначено пріоритетні напрями її подальшого розвитку.

Визначені на законодавчому рівні пріоритетні напрями фундаментальних наукових досліджень із найбільш важливих проблем розвитку науково-технічного, соціально-економічного, суспільно-політичного, людського потенціалу для забезпечення конкурентоспроможності України, сталого розвитку суспільства і держави, проблеми раціонального природокористування успішно розв'язуються вченими, що спеціалізуються в галузі суспільної географії. З метою підвищення статусу суспільної географії в українському суспільстві, у першу чергу завдяки результативності досліджень, маємо визначити пріоритетні напрями подальших пошуків наукових шкіл суспільної географії в Україні.

В останні роки ХХ – на поч. ХХІ ст. друком вийшло ряд наукових праць з методології та теорії географії, статей щодо визначення проблем і перспектив розвитку суспільної географії в Україні, аналізу стану і стратегії розвитку науки, пошуку місії і трендів нової суспільної географії в умовах новітніх викликів і запитів суспільства.

З-поміж цих робіт особливо варто виокремити дослідження академіків Л. Руденка, М. Багрова, професорів М. Пістуна, О. Шаблія, О. Топчієва, Я. Олійника, В. Нудельмана, А. Степаненка, К. Мезенцева, Л. Немець. Узагальнюючими ідеями у цих працях є визнання й обґрунтування суспільної географії як методологічно сформованої науки із власним теоретичним і методичним апаратом, який в умовах сьогодення має бути направлений на розв'язання завдань щодо удосконалення територіальної організації суспільства в Україні. Водночас розширення потребують і теоретичні засади науки, шляхом упровадження нових підходів, концепцій тощо. Не випадково ХІІ з'їзд Українського географічного товариства (Вінниця, 2016 р.) відбувся під гаслом «Українська географія: сучасні виклики», приділивши значну увагу сучасним завданням розвитку суспільно-географічної науки. Детальний аналіз доповідей, що були виголошені на з'їзді здійснено у статті проф. Я. Олійника [2].

Високо оцінюючи наукові досягнення суспільної географії України, слід констатувати, що в сучасних умовах намітилося зниження інтересу до вирішення її теоретичних проблем, модернізації сформованих теорій. Сучасна суспільна географія в Україні має вибороти монополію на просторі дослідження, тим самим відновити свої позиції у системі наук. Вона залишається слабо інтегрованою у світову науку, а тому, основним напрямом розвитку має стати синтез надбань школи суспільної географії з її фундаментальними розробками комплексного підходу до вивчення території, з одного боку, та сучасною теорією систем, з іншого. Доцільним вбачається й координування Інститутом географії НАНУ тематики суспільно-географічних досліджень, хоча би на рівні дисертацій, з метою уникнення дублювання однакових предметів на прикладі різних територіальних об'єктів, а найголовніше для спрямування зусиль здобувачів наукових ступенів на опрацювання найактуальніших тем з урахуванням потреб українського суспільства.

Для суспільної географії, на протязі останніх десятиліть, характерна також проблема самоідентифікації науки. До 2015 р. вона визначалася лише невідповідністю між назвою науки в науковому середовищі як «суспільна географія» та офіційною назвою переважної більшості університетських кафедр і спеціальностей здобувачів наукових ступенів як «економічна та соціальна географія». Нині ситуація ще більше ускладнилася із введенням в дію нового переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти із відповідно назви «Науки про Землю», у якій розчинилася і суспільна географія. Офіційно назва «суспільна географія» використовується лише при іменуванні відділу Інституту географії НАНУ (відділ суспільно-географічних досліджень). Одночасно вживаються різні назви («економічна», «соціально-економічна», «суспільна» географія) у середовищі вчених України, а при написанні наукових праць, назвах дисертацій перевага надається назві «суспільна географія».

Процес внутрішньої диференціації суспільної географії в Україні ще далекий від свого завершення, оскільки не всі елементи, що формують територіальну організацію суспільства, стали об'єктами географічних досліджень. Діяльна парадигма геопросторових відносин через їх конкретні системи відносин (геоекономічні, геосоціальні, геополітичні, геодуховні) може забезпечити подальший упевнений (без зазіхань з боку суміжних суспільних наук) розвиток фундаментальних складових суспільної географії – економічної, соціальної, політичної географії та географії культури. Вони, у свою чергу, уже сьогодні мають беззаперечні області пізнання (предмети досліджень) та можуть сприяти трансформуванню своїх теоретичних концепцій як компонентів наукової суспільно-географічної картини світу.

При переході України до інформаційного суспільства вітчизняна суспільна географія не може залишитися розмісницькою наукою індустріального суспільства. Зміни інформаційного суспільства стосуються теоретико-методологічних основ суспільної

географії: розширюється предметно-об'єктна область (розвиваються нові напрями – географія якості життя, географія соціальних негарздів, перцепційна, гендерна, електоральна, сакральна географія тощо), використовуються нові методологічні підходи (поведінковий, синергетичний); удосконалюється методичний апарат досліджень; використовуються інноваційні методики підготовки фахівців у сфері суспільної географії [1].

В умовах відсутності стрижневої системи законів науки, які змогли б інтегрувати ідеї і парадигми, спостерігається зазіхання зі сторони суміжних суспільних наук на предметну сферу суспільної географії, через їх регіональні напрямки. Вихід із ситуації бачиться у консолідації досліджень щодо активізації теоретико-методологічних розробок, які забезпечать обґрунтування геопросторової організації суспільства як відповідного комплексу (системи), що має регіональні (геопросторові) відмінності та потребує управління. Результати суспільно-географічної науки стануть затребуваними суспільством, а значить зросте статус науки.

Наступною ключовою проблемою розвитку суспільної географії є нереалізованість її прикладної функції. Як стверджує проф. К. Мезенцев, значна частина суспільно-географічних досліджень в Україні присвячена вивченню традиційних об'єктів традиційними методами. Безліч суспільно-географічних робіт базується на застарілій, заідеологізованій методології та характеризуються науковим формалізмом, а ряд досліджень є «теорією для теорії», коли за новими термінологічними конструкціями, черговими комплексами і системами немає жодних корисних висновків. Також, на думку вченого, безуспішними є спроби «перетягнути» класичну методологію географії виробництва на сучасні сервісні, інформаційно-комунікаційні та мережеві об'єкти досліджень [1]. Такі проблеми, пов'язані із невизнанням практичної цінності суспільно-географічних досліджень. В силу низки причин реалізація конструктивного потенціалу суспільної географії досить обмежена, відсутнє державне замовлення на наукові розробки регіональних програм, схем тощо. Суспільна географія покликана забезпечити теоретичні й прикладні основи територіального управління – управління розвитком регіону, розробити наукові засади реалізації регіональної політики. Суспільна географія може ефективно розв'язати ряд стратегічних питань розбудови України у контексті її євроінтеграційної стратегії, як єдина наука, методологія якої дійсно базується на засадах територіального аналізу самоорганізації усіх сфер життєдіяльності суспільства. Це питання може бути розв'язане лише потужними науковими школами, які мають сьогодні максимально інтегрувати свої зусилля на продукування фахівців у галузі суспільної географії найвищого рівня кваліфікації. Провідні наукові школи повинні вибудувати стратегію перетягування у площину своїх досліджень низки прикладних напрямів, що сформувалися на межі суспільної географії з іншими науками, адже саме вони мають потужний потенціал щодо реалізації конструктивної функції суспільно-географічної науки. Мова йде передовсім про геоeкономіку, геополітику, геоeкологію, геоінформатику і т. д.

Якщо говорити про стратегічні напрями розвитку досліджень у межах цих складників, то лише в межах геоeкономіки можуть бути запропоновані якісно нові результати щодо ефективності зростання конкурентоспроможності регіонів, виробничої спеціалізації і збалансованого розвитку їх економіки, обґрунтовані основи створення ринкової інфраструктури і вдосконалення міжбюджетних відносин, територіальної організації галузей господарства. Прикладами реалізації таких досліджень є докторські дисертації Г. Підгрушного «Промисловість і регіональний розвиток України (теорія та практика суспільно-географічного дослідження)», Ю. Палехи «Теорія і практика визначення вартості територій і оцінки земель населених пунктів України (економіко-географічне дослідження)», С. Запотоцького «Наукові засади формування конкурентоспроможності регіону: суспільно-географічне дослідження», І. Пилипенка «Центро-периферійні процеси і структури в територіальній організації суспільства» та ін.

На основі досвіду комплексного і системного вивчення територіальних людських спільнот суспільна географія уже досить успішно досліджує якість життя населення (докторське дослідження І. Гукалової «Якість життя населення України: теоретико-методологічні основи суспільно-географічного дослідження») та проблеми депресивності у розвитку територій (М. Барановський «Сільські депресивні території України: теоретико-методологічні засади суспільно-географічного дослідження»), географію культури (І. Ровенчак «Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження»), геософію (Ю. Кисельов «Суспільно-географічні основи теоретичних та прикладних геософічних досліджень в Україні»), геодемографію (В. Яворська «Регіональні геодемографічні процеси в Україні: теоретико-методологічні аспекти»), має перспективи вивчення просторово-часової поведінки людини.

Фундаментальне дослідження реалізоване співробітниками Інституту географії НАНУ, під керівництвом акад. Л. Руденка, що присвячене аналізу проблеми взаємодії природи і суспільства України в ХХ ст. [3] демонструє вдалий синтез природничо- та суспільно-географічних знань, а водночас демонструє потужні можливості географів у розробці проблем геоєкології, закладає теоретичне обґрунтування процесів взаємодії суспільства і природи, формування природного середовища життя людей, сприяє подальшому розвитку вчення про ноосферу. Обґрунтування цього напрямку досліджень та визначення пріоритетів його розвитку містять дисертаційні роботи С. Лісовського «Економіко-географічні засади збалансованого розвитку України», Л. Немець «Соціально-географічні основи стратегії переходу України на модель сталого розвитку», С. Сонька «Теоретичні основи формування просторових соціогеосферних систем у контексті концепції стійкого розвитку України», К. Немця «Суспільно-географічні основи інформаційного розвитку соціогеосистем» та ін.

Геополітичний напрям спирається одночасно на теорії політичної географії, територіального управління і прогнозування, регіональної політики та державознавства, стратегічного планування та просторового регулювання, що добре презентовано у докторських дисертаціях М. Дністрянського «Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики» та П. Шуканова «Суспільно-географічні особливості формування глобального цивілізаційного простору». Суспільні географи мають солідні напрацювання й у сфері реалізації державного управління, зокрема обґрунтуванні засад управління регіональним розвитком, прогнозуванні регіонального розвитку (К. Мезенцев «Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: теорія, методологія, практика»), геоплануванні (Д. Мальчикова «Методологія і методика геопланування сільської місцевості на регіональному рівні»), геопросторових дослідженнях та практиці планування простору (Є. Маруняк «Соціально-економічний простір (методологія геопросторових досліджень та практика планування)» [4].

Охарактеризовані вище напрями, що розвиваються у площині об'єктно-предметної сфери суспільної географії підвищують її теоретичні засади, доповнюючи новими методологічними положеннями, спрямованих на відкриття нових закономірностей територіальних процесів взаємодії суспільства і природи, організації життєдіяльності людей, функціонування територіальних систем, а також парадигм, гіпотез, концепцій, методів і форм їх організації. Розробка наукових засад суспільної географії неминуче сприятиме удосконаленню її методичного апарату, упровадження методів геоінформаційних систем та технологій, методів просторових досліджень тощо. З іншого боку, такі напрями сприятимуть реалізації прикладної функції суспільної географії, пов'язаної із розробкою практичних рекомендацій щодо удосконалення територіальної організації суспільства. Подальша реалізація цих тенденцій потребує приведення теоретичної бази науки у відповідність з реаліями поч. ХХІ ст., в той же час забезпечує підвищення прикладних аспектів науки і убезпечує її від безцільного абстрагування. Значний вплив на перспективи розвитку суспільної географії буде надавати замовлення

суспільства, тобто набір проблем, які потребують першочергового вирішення. Стратегічною ціллю виступає визначення економічної, демографічної, соціальної, політичної та екологічної ємності території України; обґрунтування раціональних параметрів охорони природи та регіонального природокористування; виявлення основних тенденцій технологічного, галузевого та територіального розвитку господарства України і її регіонів; визначення оптимальної структури господарства; оптимізація структури економічних, соціальних, політичних та інших зв'язків; вирішення проблем розвитку депресивних регіонів; обґрунтування і реалізація регіональної економічної, соціальної, демографічної та екологічної політики.

Список літератури

1 Мезенцев, К.В. Украинская социально-экономическая география в начале XXI в.: вызовы и изменения / К.В. Мезенцев // Теория социально-экономической географии: современное состояние и перспективы развития / под ред. А.Г. Дружинина, В.Е. Шувалова : Материалы Международной научной конференции (Ростов-на-Дону, 4–8 мая 2010 г.). – Ростов н/Д : Изд-во ЮФУ, 2010. – С. 352–356.

2 Олійник, Я.Б. Тенденції розвитку географічної науки / Я.Б. Олійник // Економічна та соціальна географія. – К. – 2016. – Вип. 75. – С. 3–6.

3 Україна: основні тенденції взаємодії суспільства і природи у XX ст. (географічний аспект) / Л.Г. Руденко, Л.М. Шевченко, І.О. Горленко та ін. / За ред. Л.Г. Руденка. – К. : Академперіодика, 2005. – 320 с.

4 Шевчук, С.М. Комплексний аналіз дисертаційних робіт із суспільної географії в Україні (1936–2012 рр.) / С.М. Шевчук // Український географічний журнал. – 2015. – № 4. – С. 31–39.

S.M. SHEVCHUK

THE PRIORITY DIRECTIONS OF RESEARCHES IN SOCIAL GEOGRAPHY OF UKRAINE

In the article the basic problems of the modern human geography in Ukraine and identified priority areas for further development.